

WILLIAM SAROYAN

Fiúk és apák

Többek között Molnár Ferencről

1941 egyik éjszakáján, New Yorkban egy öregember azt mondta nekem, hogy már fiatalon elhatározta, nem lesznek gyerekei, mert úgy gondolta, hogy nincs joga ráerőltetni akaratát másokra. Nem akarta önmagának folytatását látni senkiben. Már túl járt a hatvanon, de még mindig örült dühvel gondolt apjára, és anyját sem szerette igazán. Barátja volt annak a színikritikusnak, akivel akkor este együtt ittam, így tehát az asztalunknál ült.

Akkoriban még nem voltam nő. Arról sem tudtam, hogy gyerekeim volnának, és ez természetesen ugyanaz, mint ha az ember gyerektelen. De amit az az ember mondott, ostoba volt és hazug is. Kisebbrendűségi komplexusa volt, ami ugyan önmagában véve nem elítélendő dolog, hiszen nem ismertem senkit, aki nem érezte volna magát kisebbnek valakivel vagy valamivel szemben. Ugyanakkor egyre dicsekedett. Gazdag volt, és bizonyos teljesítményeket ért el a kémia és elektronika határterületén. Tájékozott-nak tűnt a tudományos kutatások, kísérletezések és felfedezések számos területén. Sehonnan se származott, azaz egy „soktagú senki-családból” - ahogy kifejezte magát -, és közülük egyedül ő vitte valamire. Jól öltözködött és séta-bottal járt.

A színikritikus arról beszélt nekem, hogy milyen nőt szeretne magának. És erről beszélt a gazdagabb és idősebb férfi megérkezése után is. Így történt, hogy a gazdag szóba hozta elhatározását, hogy sohasem lesz apa. Mintha azt akarta volna mondani, hogy amikor őt megteremtették, akkor eltörték az öntőformát. Pedig teljesen felesleges volt ezt mondania, mert az igazság az, hogy nem törtek szét semmiféle formát. Sokan voltak ebből az öntetből, és mindig is sokan lesznek.

---

* Az eredeti írás *Sons and Fathers* címmel a rangos, időközben anyagi nehézségek miatt megszűnt *The Reporter* amerikai folyóiratban jelent meg, 1964-ben. Az írás Magyarországon eddig nem ismeretes.

A dolgok úgy alakultak, hogy a színikritikus soha nem találta meg azt a nőt, akit keresett, hanem másfélét, azt sokat talált. Tulajdonképpen milyen nőt is keresett magának? Tökéleteset, persze, és valószínűleg nagyon is jól tudta, hogy sohasem találja meg, bár akkoriban egyáltalában nem láttam be, miért is ne. Ha nem találja meg, akkor megteremtheti. És ha ezt sem tudja, akkor megalkudhat, mint mindenki más.

A gazdag ember elmélete pedig megdöbbenett. Mert nem tudtam elképzelni, hogy valakinek ne az legyen a legfontosabb célja az életben, hogy feleséget találjon, otthont teremtsen magának, és figyelje, hogyan nőnek fel a gyerekei. Nem tudtam elképzelni, hogy bármi más fontosabb és alapvetőbb lehetne az ember életében, de lassacskán, ahogy az évek múltak, rájöttem, hogy sok embernek nem ez a legfontosabb célja, sőt tulajdonképpen meg is tagadja ezt.

*

Emlékszem, amikor először olvastam Molnár Ferenc *Liliomát*, mennyire meghatott és megindított a darab *eme* céljának tisztasága és világossága. Molnár New Yorkba jött és Sardinál üldögélt egy este, amikor bemutattak neki. Nomármost, ahogy az szokott lenni, a dolgok különösen és ostobán, de ugyanakkor mégis valahogy jelentőségteljesen történnek. Amikor a nevét meghallottam, azt mondtam: „De hiszen Molnár meg-halt.”

Egyáltalán nem sértődött meg, csak én jöttem zavarba. Volt egy másik közép-európai drámaíró, akitől olvastam a *Vanity Fair* folyóiratban és antológiákban, ez pedig csakugyan meghalt, és összetévesztettem a két nevet. A másik drámaíró neve sehogyan sem jutott eszembe. S mialatt egyre azon gondolkodtam, hogy valahogy végre kibökjem, és így válaszom kínosságát kissé enyhítsem, Molnár először azt mondta, hogy valójában hízeleg neki, hogy halottnak hiszik, később pedig azt, hogy tulajdonképpen, valamiféle nagyon valóságos értelembe, ő már halott.

Míndez jó hangulatban történt, de engem nagyon bosszantott, amit mondtam, és emlékezni akartam a másik író nevére, de nem jutott eszembe. Amikor az ember megpróbál visszaemlékezni valamire, és ugyanakkor figyelni, mit beszélnek a többiek, és válaszolni is akar rá, akkor az emlékezetben való kutatás fur-

csává teszi azt, amit az ember mond - kissé szakadozottá és talán szellemessé is. Öten vagy hatan ülhattünk az asztalnál, amely zajos volt a nevetéstől, akármit mondtam. Sehogy sem jutott eszembe a másik író neve. Néhány hét múlva felöltött, és meg voltam döbbenve, hogy miképpen keverhettem össze Molnárral Arthur Schnitzlert. Összetalálkoztam valakivel, aki asztalunknál ült akkor este Sardinán, és megkértem, mondja meg Molnárnak, hogy én Schnitzlerre gondoltam. Másnap estére Molnár ezt az embert és engem meghívott vacsorára. Ettől fogva néha találkoztam vele. És minden alkalommal gyengédebbnek láttam, mint előbb, csöndesebbnek és egyre inkább belenyugvóbbnak a fájdalomba, amely szemmel láthatóan elfogta, és amely szemmel láthatólag valamiféle mélységes veszteségből fakadt. Mi volt ez - annak az asszonynak a halála, akiben egyéniségének lényege igazi valóságára lelt? Száműzetése hazájából és szeretett Budapestjéről? Annak a világnak a pusztulása, amiben olyan fontos és kellemes szerepet játszott?

New York szép volt, de sohasem érezte magát otthon benne. New York tele volt magyarokkal, de azok éppen olyan elveszettek voltak, mint ő, noha közülük sokan túlságosan is elfoglalták magukat, nehogy ezt észrevehessék. A háború után is találkoztam vele néha, s ekkorra már a veszteség teljesnek tűnt, és nem volt benne erő, hogy visszatérjen Buda-pestre. Mindennek vége volt. Budapest más lett.

1948 végén néhányszor találkoztam vele, és ekkor kezdtem én is érezni valamiféle veszteséget a saját életemben. Molnár észrevette ezt. Elmondta, hogy fiatalemberként egyszer elment az apjához, mert nagy veszteség érte őt: az asszony, akit szeretett, otthagya valaki másért. Molnár azt hitte, hogy az egyetlen megoldás az öngyilkosság. Apja azt mondta neki, lehet, hogy így van, de előbb kezdjen neki egy új darabnak, és ne hagyja abba az írást, amíg be nem fejezi. És ha még mindig úgy érzi, hogy az öngyilkosság az egyetlen megoldás, akkor annak eljött az ideje.

Molnár elmondta, hogy megfogadta apja tanácsát, és azonnal munkához látott. Keményen és folyamatosan dolgozott, a darabbal hamarosan elkészült. A címe *Liliom* volt. A vacsoravendégek jól szórakoztak ezen, az egyik nő ezt mondta: „Így tehát megint csak nőnek köszönhető egy mű születése.”

NÁNAY ISTVÁN A két Ügynök

Ritka alkalom, hogy egy darabot egyidőben két helyen is bemutassanak: Arthur Miller 1949-ben írt drámáját, Az ügynök halálát a kecskeméti Katona József Színházban Udvaros Béla rendezte, a veszprémi Petőfi Színházban a mű Valló Péter főiskolás vizsgarendezése volt.

A Nemzeti Színház emlékezetes 13 évvel ezelőtti előadása a tévé jóvoltából gyakorlatilag az egész ország előtt ismeretes. Ez az előadás a maga idejében színháztörténeti jelentőségű esemény volt, ugyanakkor a kegyelet már-már dogmává merevít. A színházaknak, rendezőknek, amikor e mű bemutatását elhatározták, tudomásul kellett venniük, hogy lényegében sokak által ismert, szinte klasszikusnak tűnő darabot „újítanak fel”, és meg kellett küzdeni a régi előadás emlékeivel.

Két, alapjában más előadás született. Kecskeméten megelégedtek egy sikeres mű felelevenítésével, Veszprémben újragondolták, újrafogalmazták Miller drámáját, mondanivalóját.

A két előadás egymásmellettsége, összehasonlítása a produkción túl érvényes következtetéseket és kérdéseket rejt magában.

Arthur Miller összegyűjtött drámáihoz fűzött tanulmányában írja a következőket: „... a drámaírók ritkán álltak elő új

eszmékkel darabjaikban, az óriásokat is ideértve . . . Bár drámák új eszméket nem röppentettek világgal, olyan még nem népszerű eszméknek adtak már hangot, amelyek a levegőben voltak addig is, függetlenül a drámáktól. Ha viszont egy eszme már egyszer a „levegőben van”, nem csupán eszme, hanem sejtés, érzelem, élmény, s ezekkel már foglalkozhat a dráma. Ahol a szívekben nincs gyanú, oda a dráma nem plántálhat gyanút; ahol hitre nem vágnak, a dráma nem ébreszthet hitet.”

Ezek a gondolatok nem csak az írott műre maga Miller sem szűkíti le a irodalomra a drámát, hanem az előadásra is igazak. Ha egy darab színre kerül, eldöntendő, milyen „gyanú” élesztésére, milyen hit ébresztésére alkalmas, itt és most. Ennek tisztázása nélkül, bármely műről legyen szó, ritkán születhet megrázó, felkavaró előadás, nem jöhet létre az az élmény, amelyet Miller így ír le: „A közönséget úgy képelem, mint valamely gyülekezetet, amelynek minden tagja valami vélt félelmet, reményt, gondot hordoz magában, s azt hiszi, hogy az kizárólag csak az övé, s ez elzárja őt a közönség többi tagjától. A darab szerepe, legalábbis e tekintetben, az, hogy a nézőt ráébressze másokkal való rokonságára, közelebb hozza a többi emberhez. Ha másért nem, azért tartom komoly játéknak a színjátszást, mert emberibbé teszi, vagy tehetné az embereket kevésbé egyedülvalókká.”

Elmaradt a vallatás

Kecskeméten úgy tűnik - elmaradt az a vallatás, amelynek eredménye a mű élő, nekünk szóló interpretálása lehetett

volna. Az alkotók nem törekedtek arra, hogy kialakítsák egyéni közölnivalójukat a Miller-mű kapcsán. Csupán megjelenítették az amerikai kispolgár Willy Loman életét, tragédiáját, a szerzői instrukciókon, a szövegen nem változtatva, tehát látszólag az eredetihez abszolút híven, mégis a lényegét tekintve hamisan.

Mert a szerző szándékával, és a darab lényegével ellentétben Loman sorsát ténylegesen tragikusnak ábrázolták - műfajmeghatározásuk is „modern tragédia” a „magánbeszélgetések két felvonásban és egy rekviem” helyett -, azaz a milleri értelmezéssel szemben, miszerint a dráma egyszerre tölti be a lényegéből adódó igazságszolgáltatásban a védő és az ügyész szerepét, itt szinte csak a védelem, a felmentés motívuma érződött.

A szerző egyszerre számoltatja le a nézőt az amerikai álm - a társadalom alapja a kisembermítosz, a siker mint a társadalmi és egyéni megfelelés mércéje - illúzióval, és sajnálja a kiszolgáltatott embert, tiszteli az elveihez következetes, de a társadalom törvényeit nem felismerő vagy felismerni nem akaró, nem tudó, éppen ezért elbukó egyént. Ezt a teljességet csak akkor lehet leszűkíteni egyik vagy másik részizagságra, ha ez az előadás adott környezetében mégis előbbé teszi a darab tematikáját. De vajon nálunk az önmagát hazug légvárakkal ámitó kisember mítosza lehet-e aktuális mondandó? Biztosan nem. Az elhibázott végkicsengésnek azonban nem csak koncepcionális okai lehetnek. Abban, hogy az előadás felemásul sikerült, hibás a szereposztás is. Fekete Tibor ugyanis nem tud megbirkózni Loman figurájával. S mivel nem képes az előadás központi

Molnár mosolygott, az asszony férje pedig így szólt: - „És persze, miután megírta a darabot, az az asszony semmit sem jelentett magának.”

Molnár megint elmosolyodott, de ezúttal meg is szólalt: „Nem, még mindig öngyilkos tudtam volna lenni miatta. De most már nem tudnék így leülni írni, semmiféleképpen.”

Volt egyszer egy amerikai drámaíró is, nálam alig öregebb, és néhány évvel előttem tűnt föl. 1949 elején, egy szeles napon, azt mondta nekem: „Úljünk be valahová, igyunk meg valamit és beszélgesünk.”

Nem gondoltam volna, hogy teát fo-

gunk inni, de azt ittunk. Természetesen önmagáról beszélt. „Bármilyen történjék is velünk, bármilyen fájdalmas dolog is, az írónak föl kell tudni azt használni, hálásnak kell lennie érte, és el kell raktározni ráadásként mindahhoz, amije van és amit tud.”

Akkoriban rossz időszakban voltam, és erre elnevettem magam, mert ugyan-erre a következtetésre jutottam, még kisfiúkoromban. És e szerint éltem is. Csak hogy már nem volt olyan könnyű így élnem, mert már nem voltam egyedül, fiam volt és lányom, és ott volt az anyjuk is. Részekre oszlottan és ami még érvényes volt számomra osztatlan korom-

ban, már nem vonatkozott rám. Benne voltam ezekben a részekben, de nem tudtam rajtuk úgy uralkodni, mint ahogy magamon. Legfontosabb részeim bennük folytatódtak, és nem tudtam megragadni azokat, nem tudtam összefogni, és mindez új volt nekem.

Az emberi családban megmarad valami az állati család bizonyos fajtáiból. Az utódok, a gyerekek iránti teljes szeretet gyilkolni is tud, és az az ember, akit a szeretet öl; sohasem lesz többé ugyanaz, sohasem lesz fiú.

Ezentúl már apa, mindörökké.

Fordította: Raáb György